vrije zondagen, om zijn betrekkingen te bezoeken. Dit werd natuurlijk goedgevonden.

Zondag 20 Juli werd de nieuwe predikant als herder en leeraar bevestigd door Ds J. Greven van Sliedrecht. Indrukwekkend weergalmde het langzaam-plechtig, met krachtig stemgeluid uitgesproken „Ja ik, van ganscher harte" langs de wanden van het kleine kerkje. De introtekst was 1 Corinthe 2:2 „Want ik heb niet voorgenomen iets te weten onder u, dan Jezus Christus, en dien gekruisigd".

Des Zondags werd er geregeld driemaal gepredikt, terwijl er in den winter 's Woensdagsavonds bijbellezing werd gehouden. Gispen koos dan bij voorkeur een boek uit het Oude Testament, met dit gevolg, dat hij wel eens Joden onder zijn gehoor kreeg. Zij liepen echter weg, als de toepassing begon.

Nog ruim een half jaar werd de gewoonte aangehouden van een publieke catechisatie op Zondagmiddag, waarbij een der jongens of meisjes hardop een afdeeling van den Heidelbergschen Catechismus moest opzeggen; waarna de goedhartige dominee dan stereotiep op zijn gewonen, drogen, langzamen toon liet volgen: „gij — hebt — goed — ge — ant — woord!" Toen echter met het nieuwe jaar de catechismusprediking opnieuw aanving, werd deze oude gewoonte afgeschaft.

Hier te Giessendam legde Gispen ook het oude ambtsgewaad af. Ongetwijfeld heeft hij er op de kerkeraadsvergadering deze historische toelichting aan laten voorafgaan: „Die rare hoed, die men steek noemt, was in vroeger dagen het algemeen hoofddeksel der mannen. Volgens de overlevering is Ds Van Lodensteijn de eerste predikant geweest, die zich dezen hoed met bijbehoorenden rok heeft aangeschaft, en zou deze destijds zeer wereldsche kleederdracht van Z.Eerw., veel opspraak en ergernis onder de vromen verwekt hebben. De Dordtsche vaderen droegen de toen algemeen in gebruik zijnde kleeding, en prof. Voetius, lid dier Synode, die een groot boek over de Kerkregeering heeft geschreven, heeft een bijzondere kleederdracht, of een ambtsgewaad, op degelijke gronden, ondubbelzinnig afgekeurd. De predikanten kleedden zich deftig, gewoonlijk zooals de magistraatspersonen, getuige hiervan de pruiken met hunne verschillende batterijen! In mijn kindsheid droegen de dienders en de koetsiers der rijkelui, mitsgaders enkele oude en ouderwetsche heeren, althans bij plechtige gelegenheden, steeken, en sommigen ook nog een staart of zwans in H.Ed. halzen. Heden ten dage kan men in de hoofdstad des rijks nog gehcele zwermen van domine's steeken met dito mantels en beffen, gedragen door aansprekers, langs 's Heeren straten en in de kroegen zien vliegen. Tegenwoordig acht men zulk eene kleederdracht ongepast voor een fatsoenlijk man; en dus past zij volstrekt niet een predikant, die ook in zijne kleeding minstens fatsoenlijk moet zijn, en niets mag doen, waardoor zijn ambt aan de algemeene bespotting en de toenemende verachting van het Evangelie wordt blootgesteld. Ook ben ik er tegen om die verlepte aansprekersuniform met den deftigen naam van „ambtsgewaad" te bestempelen, te meer, daar de meesten onzer predikanten er toch maar een brokstuk van behouden hebben, de statierok en korte broek met toebehooren onder ons eene zeldzaamheid is geworden, en ik alle verwaarloozing van den goeden toon (nonchalance) bepaald onstichtelijk acht".

Er waren echter ook gemeenteleden, aan wie zoo'n historisch betoog niet besteed was. B.v. die diakensvrouw, die bijna schrikte toen Gispen met den hoogen hoed op, haar tegemoet kwam, en die verontwaardigd was toen zij zag, dat dominee een lange broek droeg. Tegen haar zei hij: „U wil ik wel een diep geheim vertellen, omdat ik weet dat het bij u veilig blijft: ik draag de korte broek nog". Nu keek de vrouw hem met groote oogen van verwondering aan. Maar Gispen vervolgde: „Ja zeker, ik draag de korte broek nog — onder de andere!"

Hij kon er zijn vrouwelijke gemeenteleden zoo fijntjes tusschen nemen! Er was in de afgescheiden pastorie te Giessendam een kind geboren. En ter bestemder tijd kwamen de zusters der gemeente in grooten getale op kraamvisite. De mooie kamer zat vol. Terwijl de gelukkige kraamvrouw even afwezig was, raakten de tongen los over het welgeschapen kind van zoo'n mismaakten vader. De vader zat boven te studeeren en hoorde alles. Den eerstvolgenden zondag haalde hij in zijn preek dezelfde woorden aan, die bij de kraamvisite over zijn persoon gezegd waren. 't Werd een heel toepasselijke preek over Jesaja 52:7 „Hoe liefelijk zijn op de bergen de voeten desgenen, die het goede boodschapt, die den vrede doet hooren; desgenen, die goede boodschap brengt van het goede, die heil doet hooren; desgenen, die tot Zion zegt: Uw God is Koning!"

Trouwens, gewoonlijk koos Gispen zijn tekst in verband met de gelegenheden van den dag. Wanneer het zwaar gesneeuwd had, preekte hij over Job 37:6 „Hij zegt tot de sneeuw: wees op de aarde". Had hij in een boschrijke omgeving gelogeerd, dan leverde hij een wonderschoone preek over Psalm 104:17 „Des ooievaars huis zijn de denneboomen". Er waren wel bevindelijke leden der gemeente, die niet veel smaak hadden in zulke preeken over de heerlijkheid Gods in de natuur, maar Ds Gispen rekende ook met hun behoeften en dan koos hij over enkele weken tot tekst: Psalm 73:28 „Het is mij goed nabij God te wezen", zoodat zij smulden en opgetogen huiswaarts keerden.

Toch moest hij, vooral in de eerste jaren zijner bediening meermalen de aanmerking vernemen, dat hij den weg naar den hemel veel te breed en de poort ten leven veel te wijd voorstelde. Voor zichzelf was hij echter nooit bang, dat er te veel menschen in den hemel zouden komen, omdat hij vastelijk geloofde, dat het koninkrijk alleen ontvangen wordt door hen, wien het bereid is. Wat men noemt een streng wetprediker, heeft hij dan ook nooit kunnen zijn. Voor zichzelf heeft hij nooit troost of hoop in de wet kunnen vinden, maar wel veroordeeling. En zoo zal elk prediker altijd, min of meer, den stempel zijner persoonlijkheid op zijn prediking zetten. Ds Gispen kon niet anders zijn dan hij was, en ook is niemand aangenaam in hetgeen hij niet heeft, maar slechts in hetgeen hij heeft. En voorts was dit steeds, ook te Giessendam, de getuigenis zijner conscientie, dat hij geen eer of toejuiching zoekt en niet met pluimstrijkende woorden omging.

Overigens valt er uit den korten tijd, dat Gispen te Giessendam stond (nauwlijks twee jaar), niet veel bijzonders te vertellen; althans niet wat het kerkelijk leven betreft. Wel echter kunnen we nog een kijkje geven op het innerlijke leven van de Christelijke School daar ter plaatse.

Bekend is, dat de Wet van 1857 aan de Openbare Scholen den laatsten zweem van christelijken zin, christelijk leven en christelijke waarheid ontnomen had; maar aan de christenen vrijheid gaf om (echter geheel voor eigen kosten) christelijke scholen daarnaast te stellen. En het handjevol Afgescheidenen in den lande, met hoeveel zorgen voor het onderhoud van leeraren, armen en kerkenbouw ook reeds belast, maakte van die vrijheid tot schoolstichting aanstonds gebruik. Omstreeks het jaar 1860 telden zij reeds een twintigtal gemeente-scholen.

Te Giessendam was er den 10den December 1860 een geopend, met als hoofd meester D. Veenecourt. Gispen vond er 120 scholieren.

Dat de nieuwe leeraar het christelijk onderwijs in zijn gemeente een goed hart toedroeg, zal wel niemand betwijfelen. Hij, die zelf in zijn jeugd zóó onvoldoende lager onderwijs genoten had, dat hij, toen hij de school verliet, nog niet eens zonder groote fouten kon schrijven, en pas op later leeftijd, op aandringen van zijn vrouw, een boekje kocht om er zuiver Nederlandsch uit te leeren — hij gunde de jeugd zoo van harte wat aan zijn opleiding ontbroken had. Welnu, de kerkeraadsnotulen bevatten ook het Reglement voor de school der Afgescheiden Gemeente. En daaruit kunnen we te weten komen, wat men destijds van de Christelijke School verwachtte.

In artikel 1 wordt het doel omschreven „waarom de Christelijk Afgescheiden Gemeente een school daarstelt". Het is „om hunne kinderen in de vreeze des Heeren te laten onderwijzen in alle nuttige wetenschappelijke zaken van het lager onderwijs, maar ook opdat zij naar hare vatbaarheid onderwezen worden in de gronden der Gereformeerde leer. Daarom verlangt zij, dat de onderwijzer niet alleen zijne bereidvaardigheid verklare om de jeugd in de vreeze des Heeren te onderwijzen, maar ook, dat hij verklare van ganscher harte vereenigd te zijn met de Gereformeerde leer onzer vaderen, vervat in de Formulieren van Eenigheid, zooals zij onveranderd in de Christelijk Afgescheiden Kerk zijn aangenomen, belovende niets te zullen leeren, dat hiermede eenigszins strijdig is, en wanneer hij zich mocht misgaan, de bestraffing der schoolcommissie en des Kerkeraad te onderwerpen".

Hoe het onderwijs moet gegeven worden bepaalt artikel 2. „Alle onderwijs zal met gebed en psalmgezang worden begonnen en geëindigd; de Bijbel zal dagelijks worden gelezen, en er zullen zulke boeken worden gebruikt, welke onder 's Heeren zegen tot wezenlijk heil van de jeugd kunnen dienstbaar zijn, welke boeken door de schoolcommissie en kerkeraad in overleg met den onderwijzer zullen gekozen worden."

Zeer afkeerig was men van nieuwe leermethodes, en men meende wijs te doen, met daartegen een gebod uit te vaardigen in artikel 3: „Alle nieuwigheden zullen van de school geweerd worden, en de kinderen zullen door het spellen het lezen leeren zooals van ouds af gebruikelijk is".

Natuurlijk moest de hoofdonderwijzer ook als voorzanger fungeeren. Maar de reden, die hiervoor wordt opgegeven is eigenaardig: „opdat hij ook uiterlijk toone, dat hij met de leer onzer Kerk vereenigd is".

Een tractement werd den onderwijzer niet gegeven. Ziehier de omschrijving van zijn finantieele positie: „De onderwijzer geniet alle voordeelen, welke uit het gewoon- of buitengewoon onderwijs voortvloeien; echter wanneer het geen vierhonderd gulden in het jaar beloopt, zal de gemeente voor het te kort komende zorgen; voor vuur en licht zal hij vijftig gulden in het jaar genieten; echter wanneer het bedrag der schoolgelden meer dan zes honderd gulden in het jaar beloopt, zal deze bepaling vervallen en zal het door den onderwijzer worden aangeschaft; daarom zal de onderwijzer verplicht zijn van de schoolgelden verantwoording te doen; voor den kerkedienst geniet hij 25 gulden 's jaars". Toen er klachten rezen, dat de onderwijzer te veel winst nam op de schoolboeken en schriften, bepaalde de kerkeraad, dat hij van alle boeken tot boven de 10 cent, een cent winst, tot de 20 centen 2 cent, en boven de 20 cent 2½ cent, en van de schriften 10 centen winst mocht nemen.

De gemeente zorgde voor het schoolgebouw, de schoolmeubelen en de onderwijzerswoning. De school kon door alle kinderen „zonder onderscheid" bezocht worden, „mits zich onderwerpende aan de leer en de regels der school".

De meester had het druk met lesgeven, want de schooluren waren voor de „dagschool" van 's Maandags tot Vrijdags van 's morgens 9—12, 's namiddags van half twee tot 4 uur; de „avondschool" van 6—8 uur in den winter en des zomers van 5—7 uur. De drukte noopte den onderwijzer een hulp aan te vragen, en aangezien hij deze zelf niet kon bezoldigen, besloot de kerkeraad 2 Februari 1863, in overleg met de schoolcommissie, een hulponderwijzer aan te stellen op een tractement van f 350.— 's-jaars.

Hoe welwillend de kerkeraad jegens den predikant stond, blijkt wel daaruit, dat op 12 October 1863 besloten werd hem een gratificatie van f 50.— te geven. En toen hij het volgend jaar een beroep naar Kampen ontving, werd de pastorie voorzien van geschenken, bij wijze van tegenberoep.

Als hij echter in Maart 1864 andermaal een roeping van Kampen ontvangt, met een begeleidend schrijven aan den kerkeraad en de gemeente, is het gevolg daarvan, dat hij met goedvinden van beide, besluit naar Kampen aan te nemen.

Maar vooraf moest hij nog zijn eerste kind, een zoontje van 5 jaar, dat lam was en altijd gedragen werd, aan den engel des doods afstaan. Het werd begraven te Giessen-Oudkerk. En als hij dan op Zondagavond 12 Juni 1864 zegenend afscheid neemt, kan hij niet nalaten te zeggen, dat hij gewenscht had, dat zijn gebeente had mogen rusten bij het gebeente van dat jongetje. Ook is op dien afscheidszondag ouderling P. de Jong na langdurige ziekte overleden. Waar nog bij kwam, dat Gispen in het begin van het jaar zijn geliefden vader verloren had.

Het was dus wel met doodsgedachten en verlangen naar de eeuwige rust, dat deze van der jeugd aan doodbrakende Heman te Kampen opnieuw het strijdperk van dit leven moest intreden.

RULLMANN.

UIT HET POLITIEKE EN SOCIALE LEVEN

Arbeids-gebod — Arbeids-gelofte.

VII.

(Slot.)

Met opzet heb ik tot nu toe mij nagenoeg onthouden van citeeren. Het ging er zeker niet om personen te bestrijden. Ook meende ik beter te doen uitspraken, welke mijn betoog kunnen steunen, voorloopig ongenoemd te laten, om aldus een geheel voor mijn persoonlijke rekening komende meening uit te spreken. Laat ik thans enkele citaten mogen geven uit een boek, dat, pas verschenen, nog te jong is om reeds in de verschillende publieke besprekingen van den laatsten tijd een plaats te hebben verkregen. Ik bedoel Prof. Dr W. Geesink's Gereformeerde Ethiek.[1])

Laat ik beginnen met de opmerking, dat ook Geesink de werkstaking niet wil uitsluiten. In deel I, op pag. 385, bij de behandeling van het vijfde gebod, zegt hij:[2])

> „In den toestand, waarin wij **thans**[3]) verkeeren, is **zelfs** het dwangmiddel van een werkstaking een middel, dat men aan den christelijken werkman niet mag ontzeggen".

Uit het bovenstaande en uit mijn bovengenoemd Reformatie-artikel is voldoende gebleken, dat ook ik deze uitspraak aanvaard. In deel II, blz. 332 komt Geesink nog eens weer op de werkstaking terug als een der „vormen van den strijd tusschen kapitaal en arbeid". De schrijver stelt ook de twee voorwaarden; een **doel**stelling, als ik boven poogde te doen, wordt gemist. Groote aandacht verdient bij dit alles de tijd, waarin Geesink schreef. Hij noemt (Deel I) op pag. 386 „de arbeider nog de verdrukte partij" en daarom heeft hij, vlak daarvoor (blz. 385/386), gepleit voor een „zoo ruim mogelijke uitbreiding van het kiesrecht, opdat ook de arbeiders deel krijgen aan de samenstelling van de volksvertegenwoordiging". Inmiddels is deze

[1]) Patrimonium van 18 Mei 1932 gaf een hoofdartikel over „Geesinks Ethiek", waarin meer de meening van Geesink betreffende eigendom werd besproken.

[2]) Het vet gedrukte hier en daar is van mij. A. S.

[3]) Hierbij is te denken aan den tijd, waarin dit werd geschreven.

wensch geheel in vervulling gegaan en het staat te bezien, of Geesink thans nog den arbeider de „verdrukte partij" zou noemen en of de nadien geheel gewijzigde omstandigheden hem ook in de bespreking van het vraagstuk der werkstaking niet tot een breedere uiteenzetting zouden hebben genoopt.

Ik wil nu zonder veel commentaar enkele citaten geven. Dit geschiedt niet met de opvatting, alsof met zulke citaten het debat zou zijn beslist, maar meer om de lezers van „De Reformatie" te prikkelen tot kennisneming van dit boek.

Geesink zegt dan bij de behandeling van het vierde gebod (Deel I, blz. 346):

„Ex. 20 : 11 verwijst blijkbaar naar wat in Gen. 2 vs 1—3 van het rusten Gods op den zevenden dag na het zesdaagsche scheppingswerk verhaald wordt. Het **doen Gods** wordt hier dus aan den mensch **ter navolging gesteld".**

(Bladzijde 366):

„Het is met name Calvijn, die daarop wijst, wanneer hij („Instit." II, 8 : 30) bij de bespreking van het vierde gebod zegt: „want het heeft geen klein gewicht om des menschen **ijver op te wekken,** als hij weet, dat hij **het voetspoor van zijn Schepper betreedt".**

Verder bij het vijfde gebod (blz. 377):

„God draagt het gezag dan ook nooit aan een mensch over."

en voorts (eveneens op blz. 377):

„Dit heeft tengevolge, dat er een macht van menschen is om anderen hun wil op te leggen, te gebieden. Dit menschelijk gezag is dienend tegenover God, tegenover menschen heerschend, mitsdien nooit absoluut, maar altijd beperkt."

(Het **dienend** tegenover God aanbevolen ook aan wie als patroon is gesteld.)

(Blz. 378/379):

„In zijn bijzondere genade handhaaft God Zijn gezag door Christus tot Koning van Zijn Kerk te hebben gezalfd en door bij de wedergeboorte dat geestelijke leven te werken, dat zich straks als heilige liefde voor God en Zijn ordinantiën openbaart. **De wil wordt overgebogen, gehoorzaamt om Gods wil alle van God gegeven gezag,** eert uit liefde ook den mensch"

en verder (blz. 379):

„Vandaar, dat de menschelijke wil, waar hij zich als wet in huisgezin, maatschappij en staat doet gelden, vaak tegen Gods wil kan ingaan. **Hieruit kan** dan ook ontstaan de plicht van weerstand tegen menschelijk gezag (cf. Hand. 5 ; 39)".

(Men bemerkt hier reeds den grondslag voor de reeds geciteerde conclusie omtrent het niet volstrekt mogen ontzeggen van de werkstaking (blz. 385, zie boven).

Aandacht verdienen de woorden: „tegen Gods wil" en het daarop betrekking hebbende „Hieruit". Dit is conform mijn opvatting: eerst als doorwerken beteekent een schenden van eenig gebod Gods, dan desnoods óók staking!

Na de bespreking van de verhouding tegenover het dienstpersoneel in huiselijken kring, gaat Geesink op blz. 383 over tot de bespreking van „het gezag en de sociale quaestie". Hieruit citeer ik:

„Bij de bespreking van deze verhoudingen nu sta op den voorgrond, dat ook hier evenals bij de patria potestas (d.i. de macht van den vader als hoofd van het gezin. A. S.) en het magistraal gezag een verhouding van meerderen en minderen, van gezag en gehoorzaamheid bestaat, echter met dit verschil, dat het eigenaardige bij dit gezag ligt in de leiding (en opleiding) en in het zich gewillig laten leiden."

Na de opmerking, dat de slavernij heeft plaats gemaakt voor de vrije dienstbetrekking van patroon en gezel zegt Geesink op blz. 384:

„Hiermee bleef echter toch de verhouding van gezag en gehoorzaamheid."

Blz. 385:

„Met een loon, waarvan de arbeider met de zijnen kan leven en bij een arbeidsduur, die hem één vrijen dag op de zeven en behoorlijke rust op een etmaal geeft, mag de patroon den dienst van den arbeider huren en van zijn recht om te bevelen en te leiden gebruik maken. Zulk een patroon moet dan ook door de arbeiders geëerd en gehoorzaamd en voor den arbeider geldt tegenover zulk een patroon ook het „met hun zwakheden en gebreken geduld hebben" van den catechismus. Het is christenplicht alle poging om hiertoe te geraken te steunen."

en op blz. 386:

„Eindelijk heeft de kerk in haar prediking de ordeningen Gods voor patroon en arbeider te ontvouwen (rechtvaardigheid en billijkheid, gehoorzaamheid en eerbied). Aan actie op politiek en sociaal gebied als zoodanig geen deel nemend, **heeft zij deze actie bij haar leden in het rechte spoor te houden".**

Men herleze hierbij hetgeen anderen (niet) willen van onze predikanten en ouderlingen.

En eindelijk (blz. 386):

„Naar het schoone woord van Robertson voegt de kerk in den tegenwoordigen strijd tusschen kapitaal en arbeid de rol van Abigail tusschen den rijken Nabal en den hongerenden David."

* * *

Hoe noodig het is hier principiëele voorlichting te geven en dus ook aan te toonen, waarom òf de leeraars van de slechts-twee-voorwaarden òf ik (en nog wel enkelen nevens mij) zoo kunnen dwalen, blijkt wel uit het feit, dat de jongeren onder ons zich met het vraagstuk der werkstaking blijven bemoeien.

In „Luctor et Emergo", het orgaan van den Bond van Christelijk Gereformeerde Jongelingsvereenigingen in Nederland van 10 December 1931 komen, wat wij zouden kunnen noemen, stellingen voor van inleidingen, niet maar op een plaatselijke vereeniging, maar op de afdeeling Zuid-Holland te houden. Er zijn stellingen pro en contra.

Van de contra-stellingen behoef ik weinig te zeggen; Nr II luidt als volgt:

„Alleen dan, wanneer de patroon zijn knecht dwingt direct tegen Gods gebod in te gaan, ontstaat het recht tot werkstaking voor den betrokkene."

De stellingen „pro" zijn zeer uitgebreid en toch, als ik het goed zie, is het resultaat niet verschillend van de stellingen „contra". In de Xe der pro-stellingen komen o.a. deze woorden voor:

„Geoorloofd is een werkstaking eerst dan, als het gaat om goederen, welker gemis den arbeiders verhinderen zou de hun door God op de schouderen gelegde taak naar behooren te vervullen."

Als ik deze regelen goed versta, is ook dit begrepen in hetgeen ik in mijn vroeger gegeven beschouwing en ook in het bovenstaande heb betoogd. Ik moet verklaren, dat de „ligging" van deze beide inleiders, op dit punt, mij nader is dan die van hen, die nu, in 1932, nog als apologeten der slechts-twee-voorwaarden meenen te mogen optreden.

Ik hoop, dat op ons nog niet van toepassing zal zijn de 5e der contra-stellingen:

„Naarmate de tijdgeest terrein wint op het Christelijk erf, oordeelt men oppervlakkiger over het „recht tot werkstaking."

's Gravenhage. A. SCHILDER.

VAKWETENSCHAP EN PRAKTIJK

De anatomische gedachte in de Geneeskunde.

II.

De tijd, waarin de anatomische gedachte de signatuur werd van het geneeskundige denken, had over het algemeen meer oog voor het stoffelijk substraat, dan voor datgene, wat er door gedragen werd.

De geest, die door renaissance en reformatie vrij gemaakt scheen van elk gezag en iederen dwang, werd reeds lang niet meer bevredigd door wat de godsdienst hem kon bieden. Niet meer geboeid door metaphysische overpeinzingen, voldeed tenslotte ook het rationalisme met zijn strenge denksystemen niet langer aan zijn behoeften. En zoo wendde het menschelijk denken, vervreemd van de religie, wars van metaphysische speculatie, vermoeid van de logische constructie, zich eindelijk tot de natuur, wel is waar niet om over haar oorsprong, wezen en doel te zinnen in wat haar ijdele natuurphilosophie moest schijnen, maar onweerstaanbaar aangetrokken door het nieuwere natuuronderzoek, dat het meest geheimzinnige gebeuren in de natuur wist te ontsluieren en physisch-rationeel voor te stellen als de resultante van verschillende krachten, die gedeeltelijk in een zelfde richting werkten en op een bepaalde wijze met elkander interfereerden.

Hier scheen men dan tenslotte de zekerheid te vinden, die men zoolang elders, in den hemel en op de aarde, in godsdienst en mystiek, in de rede en in het eigen bewustzijn tevergeefs had gezocht. En deze nieuwe zekerheid was tegelijk de eenig mogelijke. In datgene wat men met oogen ziet en met handen tast, kan men zich immers nooit vergissen. Slechts dat wat met den blik der oogen kon worden aanschouwd, en met den druk der vingeren bevoeld, had bestand voor den kritisch gezinden geest. De wetenschap die zich op die gegevens baseerde, was de natuurwetenschap. En die exacte natuurwetenschappen met haar positieve resultaten, die mathematisch konden worden verwerkt, gaven het eenig vaste fundament voor de geheele wetenschap. Haar methode was de eenig juiste.

Geleerd door deze ervaring, geleid door dit inzicht, scheen men tenslotte alleen maar gerechtigd te zijn vertrouwen te schenken aan feiten en gegevens die in maat en getal exact waren uit te drukken en vast te leggen. Van zulk een uitgesproken voorliefde voor exacte, positieve resultaten was het maar een kleine stap meer tot een positivisme, en al het andere, al wat niet zinlijk waarneembaar was, voor schijn te verklaren en een materialistische wereldconceptie te aanvaarden. Het is duidelijk, dat in zulk een gedachtensfeer, waarin zinlijke waarneembaarheid, stoffelijkheid en materie de opperste grootheden, maat en getal de eenig gangbare pasmunt zijn, de anatomische gedachte, zooals ik haar in een vorig artikel omschreef, en zooals ze door Virchow bijna pathetisch was voorgedragen, het meest natuurlijk correlaat was in het medisch denken. Ook zij aanvaardde immers geen levensuiting, en zeker geen ziekelijke levens-uiting zonder een stoffelijk, en dus anatomisch aanwijsbaar substraat, dat dan het wezenlijke was. Ook voor dit soort natuurgebeuren werd er een grondslag geëischt, die voor het natuurwetenschappelijk bewustzijn te handhaven was en langs natuurwetenschappelijke methode kon worden benaderd. Haar aantrekkelijkheid, in het bieden van een vasten grond voor de tevoren min of meer zwevende begrippen van ziekte en gezondheid, werd nog verhoogd door het feit, dat ze den weg scheen te wijzen waarlangs een succesvolle bestrijding der ziekte kon worden verkregen, en ook nu nog geldt als hoogste belooning voor het therapeutisch streven een anatomische genezing.

Achteraf, wanneer men niet meer midden in het dialectisch proces der meeningen staat, en men de grootere samenhangen beter kan overzien, is men geneigd hierin reeds voor de anatomische gedachte een vitium originis, een geboortevlek te zien, en verwondert men er zich nauwelijks meer over, dat niet weinige geesten zich thans van haar gaan afwenden.

Maar men vergete niet, dat de anatomische gedachte, die er toe aanspoorde hardnekkig te blijven zoeken naar de lichamelijke afwijkingen bij de verschillende ziekten, aan het geneeskundig kennen en kunnen een ontzaglijke winst heeft gebracht, die men niet spoedig zal overschatten.

Te verwonderen behoeft dit geenszins. Het is immers in de geschiedenis van het denken een zeer gewoon verschijnsel, dat ideeën, wier draagwijdte in den aanvang hunner historische loopbaan principiëel worden overschat, of die later zelfs in wezen onjuist blijken te zijn, toch de feitelijke kennis op het oogenblik van hun bloei ten zeerste kunnen verrijken, en als werkhypothese buitengemeen vruchtbaar kunnen zijn, waar ze als een sterke prikkel dienst doen. Zoo is het bijvoorbeeld niet te zeggen in hoeveel opzichten de evolutietheorie het feitenmateriaal der vergelijkende anatomie en biologie heeft verruimd, ook al bleek ze geen voldoende basis voor een wereldbeschouwing en wankelt ze heden ten dage zelfs op haar grondvesten.

Zoo heeft ook de anatomische gedachte in een tijd, wier krachten in détailonderzoek dreigden op te gaan en te versplinteren, duidelijk een eenheid van onderzoekrichting voorgeschreven, die aan den voortgang der wetenschap ontegenzeggelijk ten goede kwam.

Maar dat neemt niet weg, dat, al is het denken van vele geneeskundigen ook nu nog practisch geheel naar haar georiënteerd, zo, even nadrukkelijk als ze door Virchow voor veertig jaar werd geponeerd, nu even beslist in haar consequenties moet worden afgewezen. De denkconstructie, waartoe ze voerde, was de cellulairpathologie, die het anatomisch substraat van ieder pathologisch gebeuren nader zijn plaats zoekt te wijzen in de cel of in een bepaalde celgroep, waaruit het menschelijk lichaam tenslotte is opgebouwd. Met de cellulairpathologie valt echter ook de anatomische gedachte. En wij hebben geleerd, hoe de cellulairpathologie eenvoudig niet meer in staat is de bekende feiten te verklaren, hoe het niet waar is, dat ook voor iedere zenuwziekte een stoffelijk substraat aan te wijzen is, of dat ieder ziekelijk proces hier of daar in het lichaam kan worden gelocaliseerd. En vooral is het onjuist gebleken dat de anatomische afwijking in de meeste gevallen den afloop eener ziekte zou bepalen.

Reeds de geheele leer van de klieren met inwendige afscheiding is daar om dit onmiddellijk te doen inzien. Hoe talrijk zijn de eigenaardige ziektebeelden die daarmede samenhangen en waarbij de ontleedkunde ten eenenmale in gebreke blijft de anatomische afwijking aan te toonen.

Maar ook voor geheel andere geneeskundige discipline's blijft ze volkomen onvruchtbaar. Zoo voor de immunologie, de leer van het eigen verweervermogen van het lichaam. Aan welke cel, aan welk celsysteem zijn de afweerkrachten verbonden, die men immuniteit pleegt te noemen, en die zoo buitengewoon belangrijk zijn voor den afloop van menige infectieziekte, maar wier werkingswijze geheimzinnig is en blijft? Hier stuit men dadelijk op intieme functieregelingen, die niet aan een cel zijn gebonden en waarvan het anatomisch substraat nimmer in de weefselcoupe zal kunnen worden bezichtigd. En duiden de fijnere stofwisselingstoornissen, wier studie thans meer en meer gelukt, niet op reguleerende invloeden, die boven cel en celgroep uitgaan? De moderne geneeskunde komt niet meer uit zonder extra- en supracellulaire principe's van regulatie der orgaanfuncties. En op hetzelfde oogenblik dat de anatomische gedachte te eng blijkt om dergelijke beginselen in zich op te nemen, verliest ze haar centrale plaats in het medisch denken van den huidigen dag.

Zoo wendt het geneeskundig denken zich in de laatste tien jaren welbewust in een andere richting, die zich echter op dit oogenblik nog niet volkomen scherp in haar geheele lengte laat omlijnen en afgrenzen. Zeer zeker heeft het enkele wezenlijke inzichten gewonnen. Zoo ziet het in de beschouwing der verhouding van het menschelijk lichaam als geheel en dat in zijn deelen uiteengelegd, in het geheel méér dan de som der deelen. De diepe